

Nieuwsbrief nr 8, oktober 2020

Kooiman-Boendermaker-Luther Stichting

De Kooiman-Boendermaker-Luther Stichting heeft tot doel het bevorderen van onderzoek, onderwijs en verspreiding van kennis over Martin Luther en zijn theologie, alsmede over de geschiedenis van het lutheranisme in het algemeen en die van het lutheranisme in de Nederlanden in het bijzonder. Daartoe heeft de stichting een bijzondere hoogleraarsplaats gevestigd aan de Theologische Universiteit Kampen. Deze leerstoel wordt bezet door prof. dr. Sabine Hiebsch.

Inhoud

Lutherana in de nieuwe bachelor aan de TUK	2
Ds. Maarten Diepenbroek (lutherse gemeente Woerden) over zijn promotieonderzoek aan de TUK.....	3
Nieuw Erasmus+ contract voor de TUK	4
Het onderzoek van prof. dr. Sabine Hiebsch voor een Franstalig publiek	4
Prof. dr. Sabine Hiebsch betrokken bij tentoonstelling in Worms.....	5
De bijzondere leerstoel op de site van de TUK	6
<i>Column van prof. dr. Sabine Hiebsch</i>	7

De Bovenkerk in Kampen, waar prof. dr. Sabine Hiebsch in 2018 haar inaugurele rede uitsprak.

Lutherana in de nieuwe bachelor aan de TUK

Een jaar geleden, in het studiejaar 2019-2020 ging de nieuwe bachelor van start (zie [KBLS-Nieuwsbrief 4](#), juli 2019). Het vak kerkgeschiedenis, met daarin mijn colleges over Luther en de geschiedenis van het Nederlandse lutheranisme, komt meteen in het eerste bachelor jaar aan de orde, in de maanden april-juni (periode D) en dan opnieuw aan het begin van het tweede bachelor jaar, in de maanden september-oktober (periode A).

In periode D van het eerste jaar gaf ik college over Luther en zijn theologie, onder andere over zijn omgang met de Schrift en over het thema 'Luther en de joden'. Daarnaast kwam de geschiedenis van het Nederlandse lutheranisme in de 16e en 17e eeuw aan de orde. In de colleges was telkens ook aandacht voor het bestuderen van bronteksten en van voorbeelden van luthers erfgoed.

Van de 7,5 EC voor het vak kerkgeschiedenis in de nieuwe bachelor was al ruim 2,5 EC gereserveerd voor Lutherana. Maar mijn aandeel is inmiddels gegroeid tot ruim 3 EC, zodat mijn colleges over het Nederlandse lutheranisme in het tweede bachelor jaar konden worden uitgebreid.

De colleges kerkgeschiedenis van het tweede bachelor jaar verzorg ik samen met mijn collega prof. dr. George Harinck. De focus ligt op de moderne tijd, 18e-21e eeuw.

Ik sprak in mijn colleges over de weg van de lutherse kerk in de moderne tijd, de twee lutherse kerken tussen 1791 en 1952 en de ontwikkeling richting PKN. Daarnaast stond het thema 'vrouwen in het ambt' centraal. Ik laat aan de studenten zien hoe in de Evangelisch-Lutherse Kerk – als derde kerkgenootschap na de remonstranten en de doopsgezinden – in de jaren 20 van de 20e eeuw de beslissende stappen werden gezet en in 1929 met ds. Haumersen de eerste lutherse predikante in Nederland én wereldwijd werd benoemd.

Voor de Kamper studenten wordt dat ook tastbaar door het feit dat ds. Haumersen van 1934 tot aan haar emeritaat in 1948 predikante in de lutherse gemeente in Kampen was. De lutherse kerk met de bekende zwaan staat op nog geen twee minuten loopafstand van de TUK.

Ik plaats dit thema binnen een vergelijkende Europese context met andere lutherse kerken en binnen het protestantse kerkelijke landschap in Nederland. In de Gereformeerde Kerken vrijgemaakt is het thema 'vrouwen in het ambt' weer helemaal actueel. Nadat de GKv-synode in 2017 de ambten voor vrouwen had geopend – in dezelfde zitting waarin mijn leerstoel werd goedgekeurd –, klonken ook stemmen die dit besluit weer wilden terugdraaien. De GKv-synode vergadert in een driejaarlijks ritme, dus in de zittingen van dit jaar stond het thema opnieuw op de agenda. Na grondige discussie werd met algemene stemmen besloten dat de ambten open blijven voor vrouwen en dat de plaatselijke kerkenraden hun beslissingsvrijheid houden. Dezelfde regeling als in de PKN geldt. De studenten vonden dit spannende colleges waar geschiedenis en actualiteit op goede wijze bij elkaar kwamen.

Voor het laatste nummer van [Elkkwartaal](#) heeft Alma Evenhuis mij geïnterviewd over mijn Lutherana onderwijs in Kampen.

Prof. dr. Sabine Hiebsch

Ds. Maarten Diepenbroek (lutherse gemeente Woerden) over zijn promotieonderzoek aan de TUK

Vanaf 10 juni 2020 ben ik als (contract)promovendus verbonden aan de Theologische Universiteit Kampen. Een contractpromovendus heeft geen arbeidsaanstelling aan de universiteit, maar heeft verder wel alle rechten en plichten die aan een promotieplaats zijn verbonden, zoals het gebruik van de onderzoeksfaciliteiten die de universiteit biedt. Ik ben erg blij met de mogelijkheden die mij in Kampen geboden worden. De leerstoel van prof. dr. Sabine Hiebsch in Kampen heeft namelijk een zeer interessante focus, waarbij er zowel aandacht is voor de geschriften en de theologie van Luther als de uitwerking die de lutherse theologie heeft gehad in de context van de Nederlandse kerkgeschiedenis. Het onderwerp van mijn promotieonderzoek is de relatie tussen de liturgische concepten van Luther en de liturgische vernieuwingsbeweging in het moderne Nederlandse lutheranisme. Om deze relatie helder in beeld te krijgen begin ik bij Luther zelf. Het eerste deel van het onderzoek bestaat uit een studie van de sermoenen over de sacramenten die Luther in 1519 het licht deed zien. Een sermoeen is een genre dat het midden houdt tussen een preek en een theologische verhandeling. In het najaar van 1519 publiceerde Luther drie sermoenen over het boetesacrament, de doop en het avondmaal. Deze sermoenen zijn met name interessant omdat Luther hier de basis schept voor zijn sacramentstheologie. Ze zijn het resultaat van Luthers eerdere theologische ontdekkingen en staan aan het begin van de liturgische voorstellen die hij in zijn latere geschriften zal doen. Het tweede deel van mijn onderzoek richt zich op de relatie tussen de ideeën van Luther en de principes van de liturgische vernieuwingsbeweging in het Nederlandse lutheranisme aan het begin van de twintigste eeuw. Hierbij komen onder andere theologische geschriften, gezangboeken, ordes van dienst en voorbeelden van materiële religieuze cultuur, zoals kerken en kerkinterieurs, aan de orde. De liturgische vernieuwingsbeweging in de Evangelisch-Lutherse Kerk in het Koninkrijk der Nederlanden is nog nauwelijks onderwerp van onderzoek geweest. De ontwikkelingen die aan lutherse zijde hebben plaatsgevonden zijn echter van grote invloed geweest op het liturgisch denken in Nederland en drukken nog altijd een stempel op de liturgie zoals die heden ten dage in vele lutherse gemeenten in Nederland wordt gevierd. Met de uitkomsten van mijn onderzoek hoop ik een waardevolle bijdrage te leveren aan het denken over de liturgie in de Protestantse Kerk.

Maarten Diepenbroek

Ds Maarten Diepenbroek, ELG Woerden

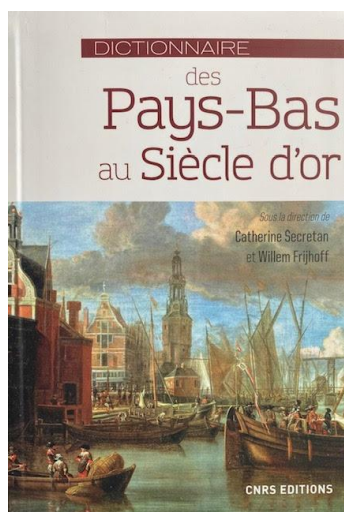
Op initiatief van prof. dr. Sabine Hiebsch heeft de TUK in september een [Erasmus+ contract](#) afgesloten met een gerenommeerde Duitse universiteit: de Justus-Liebig-Universität Giessen en het aldaar gevestigde Institut für Evangelische Theologie.

Erasmus+ is het subsidieprogramma van de Europese Unie voor onderwijs, training, jeugd en sport. Het richt zich op individuen: jongeren, studenten, docenten en professionals. Voor universiteiten maakt Erasmus+ uitwisseling van docenten, studenten en ondersteunend wetenschappelijk personeel mogelijk.

Dit is het tweede Erasmus+ contract met een van oorsprong lutherse universiteit dat via de Kooiman-Boendermaker-Luther Leerstoel en het internationale netwerk van prof. Hiebsch kon worden afgesloten.

In 2017 werd al het Erasmus+ contract ondertekend met de in Oslo gevestigde MF Norwegian School for Theology, Society and Religion. Voor een impressie van de reeds ontplooiende activiteiten met de MF, zie het verslag in de [KBLS-Nieuwsbrief 4](#), juli 2019.

Het onderzoek van prof. dr. Sabine Hiebsch voor een Franstalig publiek

In 2018 verscheen een Franstalige encyclopédie over de Gouden Eeuw, de *Dictionnaire des Pays-Bas au Siècle d'or*, uitgegeven door de Franse onderzoekster Catherine Secretan en Willem Frijhoff, die lange tijd als hoogleraar in Frankrijk werkzaam was.

Frijhoff is een vooraanstaand (cultuur)historicus die met zijn baanbrekend onderzoek naar de mentaliteitsgeschiedenis ook een belangrijke bijdrage aan de ontwikkeling van de (kerk)geschiedenis in Nederland heeft geleverd. In zijn stuk over de lutheranen in de Gouden Eeuw noemt hij bij de aanbevolen

literatuur naast *Lutheranen in de Lage Landen*, uitgegeven door Gerard van Manen, twee onderzoeken van Sabine Hiebsch: een Engels en een Frans artikel over de geschiedenis van het Nederlandse lutheranisme. De *Dictionnaire* is in een grote oplage uitgegeven en ook buiten Frankrijk te koop, onder andere in het Rijksmuseum in Amsterdam. Het is mooi dat op deze wijze het onderzoek van prof. Hiebsch ook bij een Franstalig publiek onder de aandacht is gebracht.

de La Haye (*Haagsche Unie*), le luthéranisme y prit peu à peu une couleur « néerlandaise » qui le rapprochait du calvinisme : un rituel simplifié, une théologie plus proche des réformés, et l'absence d'une organisation épiscopale. De surcroît, le piétisme allemand rapprochait les luthériens des puritains et des piétistes réformés néerlandais.

Willem Frijhoff

K.G. van Manen (dir.), *Lutheranen in de Lage Landen. Geschiedenis van een godsdienstige minderheid (ca. 1520-2004)* (Zoeterwoude: Boekencentrum, 2011). – Sabine Hiebsch, « The coming of age of the Lutheran congregation in early modern Amsterdam », in: *Journal of Early Modern Christianity*, 3:1 (2016), 1-29. – Sabine Hiebsch, « Le luthéranisme aux anciens Pays-Bas, XVIe-XVIIe siècles », in: *Revue du Nord*, 99, n° 421 (juillet-sept. 2017), 551-563.

ÉGLISES CLANDESTINES ; IMMIGRATION ; MENNONITES ; RÉVOLTE DES PAYS-BAS ; WOERDEN.

Dictionnaire, pagina 464

Prof. dr. Sabine Hiebsch betrokken bij tentoonstelling in Worms

In 2021 is het 500 jaar geleden dat Martin Luther op de Rijksdag te Worms door keizer Karel V. werd veroordeeld en in de ban gedaan. Ter gelegenheid daarvan vindt van 17 april tot 31 oktober 2021 in Worms een grote tentoonstelling plaats, onder auspiciën van de deelstaat Rhijnland-Palts. De titel is:

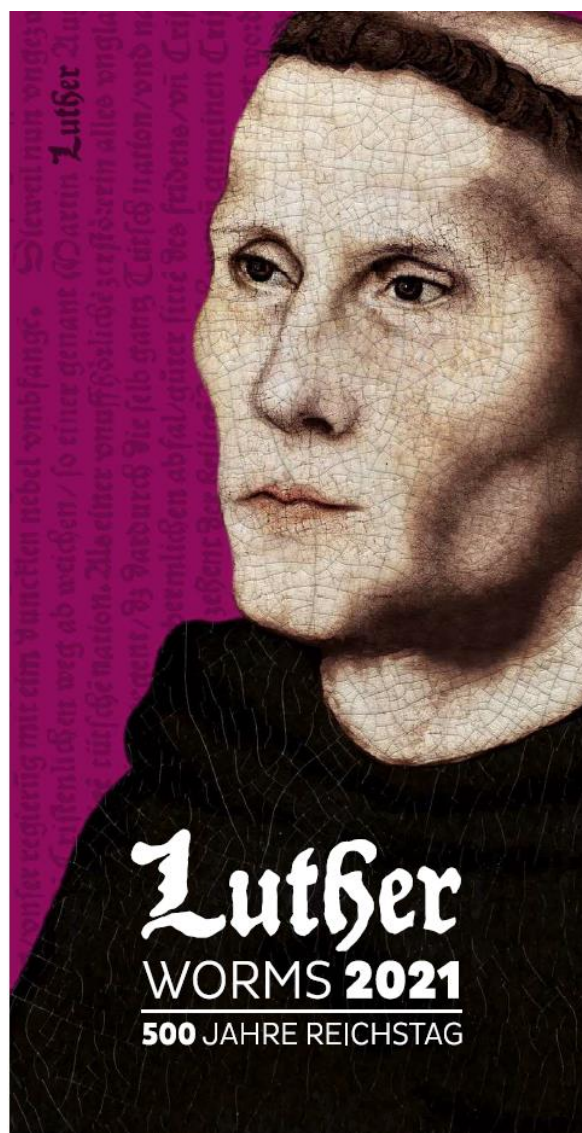
*Hier stehe ich. Gewissen und Protest
– 1521 bis 2021*

De tentoonstelling wordt georganiseerd door het *Museum der Stadt Worms im Andreasstift*, in samenwerking met een wetenschappelijke raad van advies, die de inhoudelijk-thematische verantwoordelijkheid draagt. Voorzitter en spreker van deze raad is de vooraanstaande reformatieonderzoeker prof. dr. dres. h.c. Thomas Kaufmann (Universität Göttingen). Andere leden zijn theologen, (kerk)historici, filosofen en juristen van verschillende Duitse universiteiten.

Voor de verdere benodigde expertise zijn drie specialisten van buitenlandse universiteiten in de raad benoemd: De Britse historicus prof. dr. Hugh McLeod, kenner van de religieuze geschiedenis van de 19^e en 20^e eeuw, de Amerikaanse geschiedkundige prof. dr. James Kennedy, hoogleraar voor moderne Nederlandse geschiedenis aan het University College Utrecht, waar hij tevens decaan is, en prof. dr. Sabine Hiebsch.

Prof. Hiebsch is gevraagd om vanuit haar gecombineerde expertise in de theologie van Martin Luther en de geschiedenis van het Nederlandse lutheranisme te laten zien hoe vrijheid van geweten en tolerantie in de vroegmoderne Nederlanden heeft gefunctioneerd.

Dankzij haar netwerk in de museale wereld zullen in de tentoonstelling in Worms kostbare objecten te zien zijn uit musea en erfgoedinstellingen van Nederlandse bodem. Die objecten geven een indruk van de verschillende religieuze tradities, christelijk en joods, met daarbij bijzondere aandacht voor het Nederlandse lutheranisme. Tevens neemt prof. Hiebsch twee artikelen in de begeleidende catalogus voor haar rekening en verzorgt zij de teksten voor de 'Themeninsel Niederlande'.

De KBLS is zeer verheugd dat de door haar ingestelde bijzondere leerstoel in Kampen en de expertise van prof. Hiebsch opnieuw ook in het buitenland zo duidelijk voor het voetlicht komen.

De bijzondere leerstoel op de site van de TUK

Beste lezers, ik wil iedereen uitnodigen om eens een kijkje te nemen op de vernieuwde site van de Theologische Universiteit Kampen. Daar staan links naar de [drie bijzondere leerstoelen](#) die aan deze universiteit gevestigd zijn. Heel prominent staat daar de *Kooiman-Boendermaker Leerstoel voor Luther en de geschiedenis van het (Nederlandse) lutheranisme* van 'onze hoogleraar' prof. dr. Sabine Hiebsch. Verlucht met een portret van Luther en een tekening van de Oude Lutherse Kerk aan het Spui in Amsterdam.

Klikken op de link brengt de opdracht van deze leerstoel in beeld. Wat is het goed om op de site van deze door en door gereformeerde universiteit te lezen dat nu daar studenten door een lutherse hoogleraar worden onderwezen in "De theologie van Martin Luther" en in "De geschiedenis van het Nederlandse lutheranisme".

Ook heel mooi is dat er links staan naar de hoogleraren naar wie de leerstoel is vernoemd, prof. dr. W.J. Kooiman en prof dr. J.P. Boendermaker. Waarvan vooral de laatste nog velen onder ons helder op het netvlies zal staan en die de leerstoel zeer toegedaan was.

Wie nieuwsgierig is naar hetgeen zoal door onze hoogleraar gedaan wordt, kan beschrijvingen van haar onderzoeksprogramma en onderwijs downloaden.

Een bezoekje aan deze site van harte aanbevolen dus.

dr. Hans van der Meer

Column van prof. dr. Sabine Hiebsch

Lutherana Wereldwijd

Een bijzondere postzegel

Op 1 oktober werd in Duitsland een prachtig vormgegeven postzegel op de markt gebracht met als thema 'Vrouwen in de Reformatie'. In de aankondiging schreef Nikolaus Schneider, tot november 2014 voorzitter van de raad van de Evangelische Kirche Deutschland (EKD), dat met deze postzegel de belangrijke bijdragen van vrouwen aan de reformatie worden gememoreerd.

Het ontwerp van de postzegel laat niet één specifieke vrouw zien, maar het silhouet van een vrouwelijk gezicht in drie kleurencombinaties, als symbool voor de veelkleurige rol die vrouwen speelden in de verspreiding en ontwikkeling van het reformatorische gedachtegoed.

Schneider noemt in zijn toelichting vier vrouwen als voorbeeld. Twee vrouwen die theologisch actief waren: Argula von Grumbach (1492-1554/1563) en Katharina Schütz-Zell (ca. 1497-1562).

Argula von Grumbach volgde de ontwikkeling van Luthers theologie nauwgezet en correspondeerde met hem en anderen in zijn kring. Zij mengde zich in de strijd voor de reformatie, toen in haar woonplaats Ingolstadt de Wittenberger magister Arsacius Seehofer (1503-1545) van ketterij werd beschuldigd omdat hij luthers gepreekt had. In een aantal protestbrieven verdedigde Von Grumbach Seefhofer en gaf daarbij blijk van een gedegen theologische argumentatie.

Katharina Schütz-Zell was actief in Straatsburg, een belangrijk knooppunt voor de verschillende stromingen van de reformatie, waar haar man Matthäus Zell predikant was aan het Straatsburger Munster. Schütz-Zell zag zich, anders dan de meeste vrouwen van reformatoren, als gelijkwaardige medewerkster en medereformator naast haar man, in dienst van de kerk. Zij publiceerde een aantal geschriften over reformatorische thema's, zoals een verdediging van haar huwelijk en het priesterhuwelijk in het algemeen (1524), liedboeken met catechetische inleidingen (1534) en een uitleg van verschillende psalmen en het Onze Vader (1558).

[Voor meer informatie over beide vrouwen, zie mijn hoofdstuk over 'De lutherse Reformatie' in het boek *De Reformatie. Breuk in de Europese Geschiedenis en Cultuur*, 2017.]

Als voorbeelden van vrouwen, die politiek actief waren voor de reformatie noemt Nikolaus Schneider Elisabeth von Rochlitz (1502-1557) en Elisabeth von Calenberg-Göttingen (1510-1558).

Elisabeth von Rochlitz was een hessische prinses, zuster van Philipp van Hessen, een van de eerste vorsten die Luther ondersteunden en de reformatie in het zadel hielpen. Door haar huwelijk werd zij een erfprinses van het hertogdom Saksen, dat in

tegenstelling tot het keurvorstendom Saksen niet achter Luther stond. Von Rochlitz had een instrumentele rol in de invoering van de lutherse reformatie in het hertogdom, tegen de wil van haar schoonvader, hertog Georg. In 1538 werd Elisabeth von Rochlitz lid van het Schmalkaldisch Verbond, het politiek-militaire verbond dat de lutherse reformatie wilde beschermen.

Elisabeth von Calenberg-Göttingen heeft een interessante link met de geschiedenis van het Nederlandse lutheranisme. Zij stond bekend als de 'Reformationsfürstin', die samen met de hervormer Anton Corvinus de lutherse reformatie in het Duitse Brunswijk invoerde. Zij was de moeder van Erik van Brunswijk (1528-1584), die als betaling voor zijn militaire diensten voor de Spaanse koning Filips II in 1558 van hem de hoge heerlijkheid van Stad en Land van Woerden (incl. Bodegraven) had gekregen. Alhoewel Erik zelf naar het katholicisme was overgestapt, respecteerde hij het geloof van zijn moeder en bracht lutherse Duitse soldaten en officieren mee naar Woerden. Zij kregen daar van hem de ruimte voor lutherse diensten. Zo kon Woerden, samen met Antwerpen de oudste lutherse gemeente in de Lage Landen worden.

Deze bijzondere postzegel illustreert wat ik ook altijd aan mijn studenten in Kampen uitleg: Al in Luthers tijd waren er vrouwen die, ondanks het feit dat Luther zelf geen vrouwen als predikanten of theologen thematiseerde, wel naar de kern van zijn theologie keken en zich van daaruit geïnspireerd voelden hun grenzen te verleggen en nieuwe rollen te zoeken.

Deze column mag onverkort worden overgenomen, voorzien van bronvermelding

<u>COLOFON</u>	
Secretariaat	E: secretariaat.kblstichting@gmail.com
	KvK nr.: 68634641
Penningmeester	IBAN: NL15 INGB 0007 7600 41
	BIC: INGBNL2A
	T.n.v.: Kooiman-Boendermaker-Luther Stichting
	E: penningmester.kblstichting@gmail.com
Prof. dr. Sabine Hiebsch	shiebsch@tukampen.nl
	

U kunt de leerstoel steunen door een bedrag over te maken op onze rekening, ten name van de Kooiman-Boendermaker-Luther Stichting, of door een meerjarige bijdrage toe te zeggen.

Voor meer informatie over de KBLS en de werkzaamheden van prof. dr. Sabine Hiebsch zie onze [website](#).

Aanmelden voor de Nieuwsbrief kan via een email naar:

secretariaat.kblstichting@gmail.com